

8. STEMMATOLOGI OCH TEXTFÖRÄNDRING

ROGER ANDERSSON

1. Inledning

Under mitt arbete med handskrifterna till Bok 1 av *Birgittas uppenbarelser* (Andersson 2014) för den nya utgåvan av Birgittas texter på fornsvenska har jag gjort vissa iakttagelser som kan relateras till det preliminära stemma för en del av handskrifterna till den fornsvenska återöversättningen som Elias Wessén publicerade 1976 (Wessén 1976: 47). Syftet med detta bidrag är inledningsvis att göra en preliminär klassificering av de handskrifter till Bok 1 som Wessén inte hade möjlighet att undersöka. Detta utökade stemma kommer därefter att användas för ett resonemang om den välbekanta stilistiska förändring texten genomgår.⁵³ Avslutningsvis kommer mekanismerna bakom denna förändring att diskuteras. Det av Wessén publicerade stemmat har följande utseende (moderna handskriftssigna används):

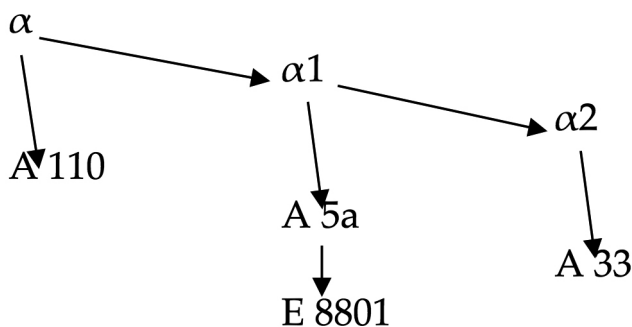

Fig. 8.1: Wesséns stemma för en del av handskrifterna till den fornsvenska återöversättningen

Tidigare forskning har givit kraftfullt och entydigt stöd för existensen av de bägge hyparketyperna α och $\alpha 1$ (om $\alpha 2$ se vidare nedan), alltså textversioner av den ursprungliga respektive den bearbetade översättningen som inte är identiska med texten i någon av de bevarade handskrifterna men som är nödvändiga för att förklara

⁵³ Här om se till exempel Wollin 1991, 2003; Lindell 2000: 10–13.

textens utseende i dessa. I nedanstående exempel är de överhoppade raderna ett (hyp-)arketyffel som alltså var tillstädes redan i $\alpha 1$.

Ex. 1 (I: 53 §16)

$\alpha 1$-text	at the skulu <i>døø mædh</i> bradhom dødh [... <i>text fattas</i> ...] i licammenom for thæsse lifsins stuntlikhet (A 5a) at the skulu <i>døø mædh</i> bradhom dødh [... <i>text fattas</i> ...] j licamenom for thæsse lifsins stuntelikhet (E 8801) at the skulu <i>døø mædh</i> bradhom dødh [... <i>text fattas</i> ...] j likamanom ffor thessa liifsins stuntlikhet (A 33)
A 110 (α)	at the skulu <i>dø mædh</i> bradhom dødh huat ær thessa timans lif vidh thet æuærdhelikit ær <i>vtan</i> sua som en <i>punktur</i> Thy skulu the <i>dø mædh</i> bradhom dødh i licamanon[<i>sic!</i>] for thessa lifsins stuntelikhet
Latin	quod morientur subitanea morte. Quid enim est vita istius temporis nisi quasi quidam punctus ad eternitatem? Propterea quasi subitanea morte morientur in corpore propter breuitatem huius vite

Förutom de ovan nämnda handskrifterna finns följande textvittnen till Bok 1 av uppenbarelserna:⁵⁴

- A 5b, Kungliga biblioteket (kap. 55–60)
- E 8902, Riksarkivet (med text från kap. 11, 22, 25, 27–28, 44–46, 50, 52, 55–58)
- A 54, Kungliga biblioteket (med text från kap. 6, 10, 47–48, IV: 132)⁵⁵
- A 3, Kungliga biblioteket (kap. 10, 37)
- Fr 11670, Riksarkivet (med text från kap. 45–46, 49, IV: 132)
- MS Germ 726 fol., Staatsbibliothek Berlin (kap. 18).

Tidigare forskning har givit entydigt stöd åt att A 5b skall ligga under α -hyparketypen. Vidare att de fem första styckena i E 8902 (motsvarande pag. 1–37) också är α -text, medan däremot återstoden av denna handskrift tycks representera en (mer ursprunglig) version som inte gått via en återöversättning från latin. Återstår så att göra en preliminär bestämning av övriga.

⁵⁴ För en uppdaterad översikt över de fornsvenska handskrifterna till *Birgittas uppenbarelser* se Andersson 2013: 346–347. Beteckningarna "phase C" och "phase D" som där används för de olika textskikten motsvaras här av noderna α och $\alpha 1$ i stemmat (se vidare nedan).

⁵⁵ Rev. IV: 132–135 är i den fornsvenska versionen intagna i Bok 1, där de i en av handskrifterna åsatts kapitelnummer 50–53. I denna artikel tillämpas genomgående latintextens kapitelnumrering.

2. Cod. Holm. A 54

Jonas Carlquist gör en jämförelse av fem uppenbarelsen ur Bok 5 och 7 i A 54 med å ena sidan C 61 (α -text) och å andra sidan A 5a (α_1 -text). Han jämför också ett par andra uppenbarelsen med A 33. Han kommer fram till att texten ”anknyter således närmare till den primära översättningstraditionen än till den sekundära”, men att detta inte görs slaviskt utan att A 54 ibland har helt egna läsarter. Han låter dock vara osagt om dessa bör förklaras som ”en särskild bearbetning eller ej” (Carlquist 1997: 36–39).⁵⁶ Mina egna iakttagelser bekräftar i det väsentliga Carlquists resultat. Tyvärr försvåras situationen av att det i Bok 1 inte finns några möjligheter att jämföra med både säker α_1 -text och säker α -text. Indikationer kan dock fås genom jämförelse med latinet som ju enligt standarduppfattningen skall ligga närmare α . Nedanstående exempel visar bland annat hur A 54 normalt överensstämmer med latinet gentemot α_1 .⁵⁷

Ex. 2 (I: 6 §1)

α_1-text	at minna pino thanke ingaar aldre i thæt (A 5a) at minna pino tanke ingaar aldre j thæt (E 8801) at minna pino thanke ingar aldrigh j thæt (A 33)
A 54	at aldre ingaar ij thera hiæta minnæ pino amimilse
Latin	quod numquam in eo intrat cogitacio passionis mee

Ex. 3 (I: 6 §1)

α_1-text	vara mædh thom mædan the hawa ængen gudhelikin kærlik til mik (A 5a) wara mædh thom mædhan the hawa jngin gudhelikin kærleek til mik (E 8801) vara mædh thæm mædhan the hafwa ængen gudhelikin kærleek til mik (A 33)
A 54	wara mædh them som engin gudhîrlikin kerlek hafwa til min
Latin	esse cum eis qui nullam diuinam caritatem habent ad me

Av särskild vikt är att slå fast att vid de fall α_1 -texten företer en innovation i jämförelse med latinet, A 54 aldrig ansluter sig till denna:

56 I ett senare arbete uttrycker sig Carlquist mer försiktigt: ”Jämförelserna ovan [...] antyder att A 54:s texttradition varken kan föras till den äldre eller till den yngre texttraditionen utan handskriftens birgittauppenbarelsen visar en egen stil som karakteriseras av dels unika drag, dels drag från både den äldre och den yngre texttraditionen (dock med viss prioritet för drag från den äldre texttraditionen).” Carlquist 2007: 375.

57 Referens sker till paragrafnumrering i enlighet med latineditionen (Undhagen 1978). I det fåtal fall där det finns variation även inom latintraditionen återges citaten i enlighet med den av de båda huvudförgreningarna (även representerad i Ghotan-trycket) som visat sig ligga till grund för den fornsvenska översättningen (Wollin 1992a).

Ex. 4 (I: 6 §3)

α1-text huar thæn som skællica tæmptra oc thwinga sit kōt (A 5a)
hwar thæn som skællica tæmptra oc thwinga sith kōt (E 8801)
hwar thæn som skællika tæmptra ok thwingar sit kōt (A 33)

A 54 ok alle the som thwingha sin likama

Latin Omnis enim qui affligit carnem suam

Ex. 5 (I: 10 §30)

α1-text for owirmatto licammens ængxla oc pino (A 5a)
for owirmatto likamans ængxla oc pino (E 8801)
fore owir matto likamans ænslo ok pino (A 33)

A 54 for owir mattho licamans ængxlo

A 3 føre jwimatto likamans ængzlo

Latin pre nimia corporis angustia

Det är alltså klart att A 54 inte kan föras till α1-hyparketypen. Emellertid finns det också exempel på hur α1-texten ligger närmare latinet än A 54:

Ex. 6 (I: 6 §3)

α1-text ær samelica min riddare (A 5a)
ær sannelica min riddare (E 8801)
ær samelika min riddare (A 33)

A 54 sannelika the ero mine riddara

Latin vere miles meus est

Ex. 7 (I: 6 §1)

α1-text O hærra thu adirlōsde os (A 5a)
O hærra tw atirlōste os (E 8801)
O hærra thu atirlōste os (A 33)

A 54 O hærra thu som os atirlōste

Latin Domine redemisti nos

Ex. 8 (I: 6 §1)

α1-text aldre kunno mættas ok ey huilas (A 5a)
aldre kunno mættas oc ey hwilas (E 8801)
aldrih kunna mættas ok ey hwilas (A 33)

A 54 aldre mettas ella radhas the

Latin numquam saciari possunt nec requiescere

Sådana ställen förklaras dock hellre som resultat av att även skrivaren i A 54 varit beredd att förändra texten i vissa avseenden. Det finns således inget tvingande skäl att anta existensen av ett förlorat led mellan α och A 54. I kapitel 6 är skillnaderna ibland genomgripande och det går ofta inte att avgöra vad som är resultat av skrivarens misstag och vad som är medvetna förändringar:

Ex. 9 (I: 6 §5)

α1-text Huru skulu tha the ingaa vm therā hærri tholde pino ey ær vndir at the tholin mædhan therā hærri tholde slagh ey ær stort at the tholin ordh Rædhins ey thy at iek forlatar thom aldre (A 5a)
Hwru sculu tha the jngaa vm therā hærri tholde pino ey ær vndir at the tholin mædhan thærri hærre tholde slagh ey ær stort at the tholin ordh Rædhins ey thy at jak forlatir thom aldre (E 8801)
huru skulu tha the in ga æn therā hærri tolde pino ok drofwilse ey ær vndir at the thola nokoth mædhan therā hærri tolde slagh ok plagho ey ær stort aat at the tholdin ordh ok mote gang rædhins ey thy at iak forlatir thæm aldrih (A 33)

A 54 Hwrv skulu the tha ingaa vm therā hærri tholdhe slagh ok spoth ok haadh ey er thæt stoorth at the skulu thola hardh ordh the skule ey thy heldhír redhas Thy at jak redhas ey mina owinj

Latin Quomodo ergo ipsi intrabunt? Si Dominus eorum paciebatur, non mirum, si et ipsi paciantur. Si Dominus sustinuit verbera, non magnum, si ipsi sustinebunt verba. Non timeant, quia ego numquam relinquo eos.

3. Cod. Holm. A 3

Även de spridda uppenbarelserna i A 3 har undersökts av Carlquist. Främst har jämförelsen anställt med C 61. Han sammanfattar sina resultat: ”Förhållandet antyder alltså att A 3:s uppenbarelser bör antas höra hemma i den tradition som brukar betecknas som den äldre” (Carlquist 2007: 373). Carlquist skriver medvetet ”brukar betecknas” eftersom han är angelägen att se de stilistiska skillnaderna som i högre grad betingade av anpassning till skilda åhörarkategorier än som resultat av kronologisk utveckling. Den version som vi kallar α -text skall således ha varit avsedd för bruk inom klostret, och det är till denna texttradition uppenbarelserna i A 3 ansluter sig. Inte heller för A 3 går det att samtidigt jämföra med både säker α -text och säker $\alpha 1$ -text. Om vi emellertid i enlighet med resonemanget ovan betraktar A 54 som α -text, erbjuder sig vissa preliminära möjligheter i slutet av kap. 10, som ju finns traderat i båda dessa handskrifter. Det visar sig då att det finns exempel på att dessa båda går samman gentemot $\alpha 1$ -handskrifterna:

Ex. 10 (I: 10 §35)

$\alpha 1$-text	lagdho the han owir rent linnit klædhe (A 5a) lagdho the han owir rent linnit klædhe (E 8801) lagdho the han owir eth rent linit klædhe (A 33)
A 54	lagdhe the owir han eeth linnith clædhe
A 3	lagdho the ower han eth linneth klædhe
Latin	posuerunt eum in linteo mundo

Ex. 11 (I: 10 §34)

$\alpha 1$-text	sua som krumpnan man j alla lidhe ok limmom (A 5a) swa som krumpnan man j alla lidhe oc limom (E 8801) swa som krompnan man j allom limmom (A 33)
A 54	swa som krompnan man ij allom limom
A 3	swa som krompnan man j allom limmom

Det råder inget tvivel om att A 3 generellt ligger närmare latinet:

Ex. 12 (I: 37 §8)

α1-text vtan *han* hōtir hardh thing til at rædha *mædh* mannen thy at (A 5a)
vtan *han* hōtir hardh thing til at rædha *mædh* mannen thy at (E 8801)
Vtan *han* hōtir hardh thingh til at rædha *mædh* mannin thy at (A 33)

A 3 vtan hōthir hardh tingh fōr ræddogha Thy at

Latin sed propter timorem minatus est

Ex. 13 (I: 37 §9)

α1-text vm min son tholde thom *thæt* ælla stadde (A 5a)
vm min son tholde thōm *thæt* ælla stadde (E 8801)
vm min son tolde *thæm* *thæt* ælla stadde (A 33)

A 3 om min son toldhe *them* *thæt*

Latin si permitteret filius meus

Å andra sidan finns exempel på att α1-texten, låt vara blott undantagsvis, ligger närmare latinet än A 3:

Ex. 14 (I: 37 §13)

α1-text huru *thung* oc mangfald oc vadhelek syndin ær (A 5a)
hwru *thung* oc mangfald oc wadhelik syndin ær (E 8801)
huru *thung* ok mangfal ok wadhelik syndin ær (A 33)

A 3 hwru *twng* oc mangffald syndhen *hon* ær

Latin quam graue et quam multiplex sit

Ex. 15 (I: 37 §22)

α1-text Thænne gōr ohōrd thing oc owan oc vndhīrlīk thing (A 5a)
Thænne gōr ohōrdh thing o owan oc vndīrlīk thing (E 8801)
thænne gōr ohōrdh thing ok owan ok mykit vndarlikin thing (A 33)

A 3 *thænne* gōr ohōrlīk tingh oc owan wndhīrlīk tingh

Latin Hic facit inaudita et mirabilia inusitata

Enstaka fall som dessa kan dock förklaras som innovationer i α1 eller som skrivfel eller missuppfattningar i A 3 ("hon" respektive "ohörlik"). De rubbar på intet sätt helhetsintrycket att de korta utdragen ur A 3 bör betraktas som α-text.

4. Fr 11670, Riksarkivet

Inte heller för de korta textutdragen i Fr 11670 går det att jämföra texten med både säker α -text och säker $\alpha 1$ -text.⁵⁸ En indikation på att Fr 11670 närmare ansluter till $\alpha 1$ kan vara att det finns flera exempel på utvidgningar som saknas i latinet, och som därmed hypotetiskt också kan ha saknats i α -hyparketypen.

Ex. 16 (I: 46 §10)

$\alpha 1$ -text huat ær smælicare ælla fulare æn at ... (A 5a)
hwat ær smælicare ælla fulare æn at ... (E 8801)
Hwat ær smælikare ælla fulare æn at ... (A 33)

Fr 11670 Hwat ær smælikare ellir fulare æn at ...

Latin Quid enim est illo turpius? Qui cum ...

Ex. 17 (I: 46 §10)

$\alpha 1$ -text Vare han manlikin tha hægde han tholkin oræt (A 5a)
ware han manlikin tha hægde han tholikin oræt (E 8801)
han hæmpdis wæl owir tholikin oræt vm han ware manlikin man (A 33)

Fr 11670 han hægde tholikin oræth vm han ware manlikin

Latin Si esset virilis vindicaret se

Då och då går Fr 11670 ihop med A 33 gentemot A 5a och E 8801:

Ex. 18 (I: 46 §10)

$\alpha 1$ -text thera gabbilse som sighia (A 5a)
thærra gabbilse som sighia (E 8801)
thera obrygdilse som sighia (A 33)

Fr 11670 thera obrygdhile som sighia

Latin obprobrium dicencium

58 Om skrifvarhanden se senast Dverstorp 2013.

Men det finns även exempel på att dessa fyra går samman mot A 54:

Ex. 19 ([IV: 132] §7)

α1-text	som han reknadhe för blyghelica ok skæmelica (A 5a) som han ræknadhe för blyghelica ok skæmelica (E 8801) som han ræknade för blyghelika ok skæmmelika (A 33)
Fr 11670	som han ræknadhe för blyghelika oc skæmmelica
A 54	som han ræknade oblyghlica oc skæmmelica
Latin	quod prius reputabat erubescibile

Dessutom finns ett fåtal fall där Fr 11670 går ihop med A 54 gentemot övriga:

Ex. 20 ([IV: 132] §7)

α1-text	Byria sidhan til at rosa sik (A 5a) Byria sidhan til at rosa sik (E 8801) Byria sidhan til at rosa sik (A 33)
Fr 11670	Byria tha til at rosa sik
A 54	Byria tha til at rosa sik
Latin	incipit ... gloriari

Sådant skulle kunna förklaras som rester från α-hyparketypen, men det kan också, som i detta fall, vara fråga om en rätt harmlösa småändringar som två skrivare väl kan göra oberoende av varandra. Sammantaget leder detta till att det mesta talar för att Fr 11670 bör föras till α1-hyparketypen. De ovan citerade exemplen torde också undanröja möjligheten att Fr 11670 står i direkt avskrifts- eller förlagerelation till någon av de övriga.

5. MS Germ. 726 fol.

I den birgittinska texttraditionen finns I: 18 även dubblerad som Extr. 30, och det är i det senare sammanhanget revelationen möter i Germ. 726 fol. I ett kortare förord påpekas dock att kapitlet egentligen hör hemma i Bok 1, varför det tagits med som textvittne till I: 18 i den nya birgittautgåvan. Texten är svårbestämd när det gäller relationen till övriga. Trots att det inte finns möjlighet att jämföra med α -text, står det alldeles klart att den i allt väsentligt är resultat av samma översättningsföretag som finns representerat i övriga handskrifter:

Ex. 21 (I: 18 §4)

α1-text	at en pæning komme ey til bygningena hulkin som ey ær rætuislika afadhír ællír wæl Sannelica mange æru the som wæl vita sik hawa illa aflat godz oc tho syrgha the ey aff thy (A 5a)
	at en pæning kome ey til byghningena hwilkin som ey ær rætwislika afadhír ællír wæl Sannelica mange ærw the som wæl wita sik hawa illa aflat gooz oc tho syrghia the ey aff thy (E 8801)
	at ey kome en pæningir til bygninginma hulkin som ey ær wæl ok rætuislika afadhír Sannelika mange æru the thær wæl vita sik hafwa illa afflat goz ok tho sørghia the ey af thy (A 33)

Germ. 726	At ey en pæninger komme thær til bygningh Hwilkin som ey ær wæl oc rætwislika afadhír Sannelika mange æru the som sik wita haffua illa fangit gooz Thog droffuas the ey thær aff
------------------	--

Som framgår även av detta exempel finns det dock avvikelser. Ibland är dessa av liknande art som de normala skillnaderna mellan α och α 1, det vill säga Germ. 726 fol. har en text som ligger närmare latinet och är mindre utbyggd:

Ex. 22 (I: 18 §6)

α1-text	tha mate han thæt gifwa mik oc offra thy at jak formaa allom atirgiælla oc bitala sin thing (A 5a)
	tha matte han thæt giwa mik oc ofra thy at iak forma allom atirgiælla oc bitala sin thing (E 8801)
	Tha matte han thæt gifwa mik ok offra thy at iak forma allom atir gælla ok bitala sin thing (A 33)

Germ. 726	Tha matte han thæm giffua mik som allom formaa wæl betala
------------------	---

Latin	tunc posset michi dare, qui omnibus possum sua refundere
--------------	--

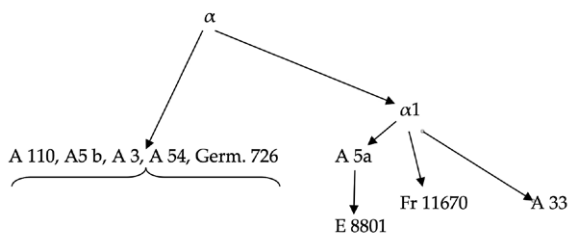
Ibland åter verkar textavfattningen mer fristående från övriga:

Ex. 23 (I: 18 §9)

α1-text	Thaksins vindogha at hulko solin ingaar ær mina nadha skudhilde vm hulka mins gudhdoms hiti ingaar til thera som byggia j huseno (A 5a) Thaksins windogha aat hwilko solin ingaar ær mina nadha skudhilde vm hwilka mins gudhdoms hiti ingaar til thera som byggia j hwseno (E 8801) Taksins vindogha at hulko solin ingar ær minna nadha skodilse vm hulka mins guddoms hiti ingar til thera som byggia j huseno (A 33)
Germ. 726	Taksins fenster gynom hwilkin soolen ingaar ær minna nadhz beskodilse Gynom hwilka ingaar mins guddoms wærme til husens inbyggia
Latin	Fenestra tecti, per quam intrat sol, est consideracio gracie mee, per quam intrat calor deitatis mee ad inhabitantes

Det bestående intrycket är dock att detta väsentligen måste betraktas som α -text, men i likhet med till exempel A 54 finns det även exempel på en betydligt större variation.

På grundval av ovanstående genomgång kan vi nu komplettera Wesséns stemma genom en preliminär inplacering även av dessa handskrifter. Det bör framhållas att dessa iakttagelser kommer att vara mer välgrundade när hela textmassan gått igenom. I detta skede har jag också avlägsnat den α 2-hyparketyt Wessén ansätter mellan den bearbetade översättningen α 1 och handskriften A 33. Det är visserligen sant att texten i A 33 är kraftigt överarbetad i jämförelse med övriga α 1-handskrifter liksom att den inte kan vara kopierad från någon av dessa.⁵⁹ Men detta räcker inte för att anta existensen av α 2.⁶⁰ Förändringar av det aktuella slaget kan mycket väl vara resultatet av en självständig skrivares eller bearbetares insats, nämligen om man tänker sig en mekanism bakom textförändringen av det slag som skisseras nedan. I sin modifierade version kommer stemmat för Bok 1 att få följande utseende.

59 Om överarbetningen i A 33 se Kraft 1929: 41; Ahlberg 1942: XVIII–XIX; Wessén 1976.

60 Inte heller ger förhållandena stöd för Lars Wollins med starka reservationer gjorda förmodan: "I så fall vilar Cod. A 33 på ett annat, rimligtvis något senare bearbetningsföretag med möjligen någon annan stilistisk tendens än det förra; en sådan senare bearbetning skulle vidare sannolikast utgå från den arketypiska versionen, inte bygga vidare på den tidigare bearbetningen" (Wollin 1992b: 219). Jag vill alltså hellre se det som att A 33 bygger på den senare bearbetningen (α 1). Överensstämmelser mellan A 33 och den obearbetade texten (α) gentemot A 5a (och E 8801) har följaktligen varit tillstades även i α 1.

6. Stemmats vitsord om textförändring

Den bearbetade översättningen kan betraktas som, om inte slutpunkten så åtminstone ett utvecklat stadium i den gradvisa bearbetning och stilistiska förändring texten genomgår. Denna förändring motsvaras inte alltid av strikt kronologiska förhållanden då den typologiskt ”äldre”, alltså den obearbetade texten även kan leva vidare i betydligt yngre handskrifter, alltså det fenomen som brukar omnämnas med frasen *recentior non deterior*. Det klassiska exemplet inom birgittafilologin är Cod. Ups. C 61, tillkommen vid 1500-talets början. Denna handskrift, som dock inte innehåller någon text från Bok 1, anses återspegla ett ursprungligare stadium i utvecklingen än till exempel A 5a och E 8801, vilka ju typologiskt är betydligt ”yngre”, fastän kronologiskt nästan hundra år äldre.

Hållpunkter i denna gradvisa förändring utgörs av de bägge hyparketyperna α och $\alpha 1$. Det är också dessa noder som håller samman texttraditionen och som gör det möjligt att relatera stilistiska skillnader till en faktisk utveckling. Man skulle kunna säga att den birgittinska texttraditionen i likhet med många andra dynamiskt traderade texter kännetecknas av ett ibland svåröverskådligt samspel mellan likheter och skillnader. Det är skillnaderna som kan ge ett intryck av allmänt virrvarr och likheterna som trots detta ger möjlighet till systematisering. Vid sidan av stundtals rätt fria bearbetningar finns det en kraft som håller det hela samman. Eller, för att travestera Stagnelius berömda dikt:

Tvenne lagar styra skrifvarlivet,
makten att kommunicera är den ena,
tvånget att kopiera är den andra

Den andra av dessa lagar gör det möjligt att gruppera handskrifter enligt principen om gemensamma fel och ibland till och med rekonstruera okorrumpade textskikt. Den första lagen lär oss att det finns skillnader som inte kan förklaras genom den andra. Den föreskriver att textens utseende i en viss handskrift förutom av förlagan bestäms av de val skrivaren träffar i en given kommunikationssituation. I den kritiska diskursanalysen betraktas alla former av språkbruk som kommunikativa händelser i ett socialt sammanhang.⁶¹ Den diskursiva praktiken är därför ett begrepp som kan appliceras både på *produktion* och på *reproduktion* av text. Enligt detta sätt att se utför munken (eller vem det nu kan vara) i sitt skriptorium en *skriftakt* eller *skrifthandling* (i analogi med *talakt*, *talhandling*)⁶² när han reproducerar sin förlaga. Vilka ingrepp han eventuellt gör i sin förlagetext beror ytterst på vilken kommunikationssituation han

61 Till exempel Foucault 1971; Fairclough 1992.

62 Till exempel Austin 1962 och senare.

anser att han befinner sig i. De avskrivningsfel han och andra kopister gör möjliggör för senare filologer att klassificera avskrifterna och resonera om förlagans utseende.

Vid ett närmare betraktande visar det sig att textförändringen inte är begränsad till övergången från α till $\alpha 1$ (eller från en α -handskrift till en $\alpha 1$ -handskrift). Den förefaller verka på ett betydligt mer generellt plan. Även om den första översättningen framför allt kännetecknas av ett mycket nära förhållande till den latinska källtexten, finns tendensen då och då redan i övergången från latin till α :

Ex. 24 (I: 31 §1)

Latin	super spatulas admirabilis pulchritudinis
α	ouir skulronar skinande <i>mædh</i> vnderlike ok ouæntelike fæghrind (A 110)

Ex. 25 (I: 58 §2)

Latin	Dominus Deus Sabaoth
α	hærscapanna hærri dyghdhanna gudh (A 5b) hærskapanna hærri oc dyghdhanna gudh (A 110)

Ex. 26 (I: 58 §8)

Latin	qui imputant michi, quod mali sunt, quia subtraho eis gratiam meam.
α	Ok skylda mik sighiande at the æru thy ille at iak fortakir them mina nadh (A 5b) Ok skylla mik sighiande at the æry thy ille at iak fortaker thøm mina nadh (A 110)

Steget från α till de olika α -handskrifterna är svårt att belägga med full logisk säkerhet, eftersom det endast i ett begränsat antal revelationer går att rekonstruera enstaka läsningar i α . Säkra torde nedanstående fall vara där det råder konsensus mellan latin, α och $\alpha 1$, men där en α -handskrift avviker:

Ex. 27 (I: 10 §27)

Latin	optime et fortissime nature
α	bæsto oc starkasto natur (A 54)
A 3	bæsto oc færskaste natwr
α1	bæzsto oc starkasto natur (A 5a) bæzsto oc starkasto natwr (E 8801) besto ok starkasto natur (A 33)

Ex. 28 (I: 10 §30)

Latin	dolor ille ex amicorum dolore
α	The sorgen aff hans wena sorgh (A 3)
A 54	the sorghena han saa sina vina haffwa for sina sculdh hon
α1	The sorghin af hans vina sorgh (A 5a) The sorghin aff hans wina sorgh (E 8801) The sorghin af hans vina sorgh (A 33)

Ex. 29 (I: 10 §30)

Latin	omnem amaritudinem et tribulacionem, quam vel in corpore vel in corde sustinuit, excedebat
α	gik owir alla the sorgh oc besklikhet oc drøffwile huilka han tolde antiggia j likama ællar hierta (A 3)
A 54	gik owir alla the sorghena bæskælikheeth oc drøuilse hulke han anthinghia ij lycamenom ælla ij hærthana tholdhe
α1	gik owir alla the beskælikhet oc drøuilse som han tholde æntiggia i licamma ælla j hierta (A 5a) gik owir alla the beskælikhet oc drøuilse som han tholde æntiggia i likama ælla j hierta (E 8801) gik owir alla the beskælikhet ok drøuilse hulka han tolde antiggia j likama ælla j hierta (A 33)

I åtskilliga andra fall finns avsevärd variation mellan olika α-handskrifter, en variation som alltså förutsätter fri bearbetning av α-hyparketypen. Det torde vara alldeles överflödigt att ytterligare exemplifiera övergången från α till α1; det är ju detta det mesta av den tidigare forskningen om den stilistiska överarbetningen vilar på. Men även under α1-hyparketypen verkar kraften:

Ex. 30 (I: 10 §17)

Latin	cum retraherentur flagella
α	naar flængiornar ather droghos (A 3)
α1	nar flængionar atirdroghos (A 33)
A 5a	nar flængionar atirryktos
E 8801	nar flænghionar atirryktos

Ex. 31 (I: 23 §6)

Latin	quia discrecio ablata est ab eo
α1	thy at al skællikhet ær bort takin af honom (A 33)
A 5a	thy at al kærlekhet oc skællikhet ær burt takin af hanom
E 8801	thy at all kærlikhet ok skælikhet ær burt takin aff honom

Ex. 32 (I: 46 §2)

Eftersom handskrifterna här utvidgar åt olika håll får man anta att α1 haft det enkla *ælskelikhet*.

Latin	te tamen precipua dileccione diligo
A 5a	tho ælska iak thik <i>mædh</i> særlike ælskelikhet oc kærlek (A 5a)
E 8801	tho ælska iak thik <i>mædh</i> særlike ælskelikhet oc kærleek (E 8801)
A 33	Tha ælskar iak thik <i>mædh</i> særlike ælskelikhet ok enkamelikom godh vilia (A 33)

Ex. 33 (I: 56 §6)

Eftersom A 33 här ligger närmare latinets får man anta att A 33:s läsning är densamma som $\alpha 1$, vilken sedan utsatts för förändring av A 5a-skrivaren.

Latin	tamen aut puniam si non emendauerint se peccatores aut misericordiam faciam in conuersos
α	pina syndogha mæn vm the bætra sik ey ælla gøra them miscun som sik wænda til bætra (A 5b)
A 33	pina syndogha mæn vm the bætra sik ey ælla gøra thæm miskundh som sik bætra
A 5a	pina syndoga mæn oc gøra nadh oc miskund thom som sik wænda til bædhring
E 8801	pina syndogha mæn och gøra nadh ok miskund thom som sik wænda til bæthring

Ex. 34 (I: 23 §19)

Även här utvidgas åt olika håll.

Latin	Hec vero nubes est oracio matris Dei pro Ecclesia
$\alpha 1$	Thætta sky ær gudz modhirs bøn for gudz kirkio (A 5a) Thætta sky ær gudz modhirs bøn for gudz kyrkio (E 8801) Thætta skyt ær gudz modhirs bøn for the hælgho kirkio (A 33)

Allra tydligast är förstås de synnerligen talrika fall då A 33 utvecklar separat. En snabb blick i variantapparaten till den nya utgåvan visar att detta snarast är regel än undantag. Här anförs ett par mer eller mindre slumpvis utvalda exempel:

Ex. 35 (I: 25 §2)

Latin	nondum venit placitum generale
E 8902	þæt ær ekki ræfstapings time
A 5a	ey kom æn landz thing
E 8801	ey kom æn landz thing
A 33	ey kom æn landz thingis ælla radh stofwo daghin

Ex. 36 (I: 26 §16)

Latin	ne posteritas transiret sine liberis
A 5a	at afkømdin skulle ey framfara vtan barn
E 8801	at affkømdrin skulle ey framfara wtan barn
A 33	at af kømdin ok af fōdhan skulle ey framfara vtan barn

Slutligen vill jag ge ett par exempel på hur denna bearbetande kraft verkar även vid direkt avskrift av en känd förlaga. Vi har redan nämnt att E 8801 är kopierad direkt efter A 5a. Uppfattningen är att detta är en mycket trogen avskrift. Endast ett fåtal av förlagans fel rättas, några nya tillkommer. Men i vissa fall finns det avvikelser som röjer en mer analytiskt sinnad skrivare. I följande exempel trodde sig denne upptäcka att förlagan saknade ordet *meer* eller liknande, utan att tänka på att detta faktiskt stått litet tidigare:

Ex. 37 (I: 21 §11)

Latin	michi magis deberet seruire qui redemi eam quam alteri
A 5a	thy at meer skullo hon thiæna mik som hona atirløse æn androm
E 8801	thy at meer skulle hon thiæna mik som hona atirløste mera mik æn androm
A 33	Thy at mer skulle hon thiæna mik som hona atirløste æn nakrom androm

Nästa exempel kan möjligen också vara en missriktad rättelse, men det kan också vara ett utslag av en (här dock inte helt lyckad) vilja att förtydliga:

Ex. 38 (I: 24 §1)

A 5a	O fadhír hon ær the samma som jak atirløste <i>mædh</i> mino blodhe oc jak fæste mik
E 8801	O fadhír hon ær the samma som iak atír løste <i>mædh</i> mino blodhe oc iak fæste mik hona
A 33	O fadhír hon ær the sama som iak atirløste <i>mædh</i> mino blodhe ok iak fæste mik
Latin	Ipsa est, pater, quam ego sanguine meo redemi et sponsaui michi

Det sista fallet tycks mest vara en vilja att variera:

Ex. 39 (I: 54 §17)

Latin	pulchrior erat ceteris
A 5a	han var fæghre æn annor kreatur
E 8801	han war fæghre æn nokot annat creatwr
A 33	han war fæghre æn amnor creatur

7. Avslutning

När man försökt förklara den språkliga och stilistiska förändringen i den birgittinska texttraditionen har man ibland talat om en allmän språkrevision, vilken skall ha ägt rum i början av 1400-talet. Den har inneburit en modernisering av syntax och stil, till exempel att vissa tyngre latininfluerade participialkonstruktioner och satsförkortningar har ersatts med en mer svensk, möjligen också mer talspråksnära syntax med redundanta inslag. När det gäller själva incitamentet till förändringen talar Elias Wessén om ”en avsiktlig textrevision” (Wessén 1976: 47), Lars Wollin om ”en språkrevision i försvenskande anda” (Wollin 1991: 421) och Inger Lindell om ”ett program för språkrevisionen” (Lindell 2000: 126).⁶³ När nu ett liknande, tämligen fritt, i viss mån expanderande och förtydligande förhållande till förlagorna kunnat beläggas inte bara mellan de olika faserna, utan även mellan olika handskrifter inom dessa, nästan som en kontinuerligt pågående överarbetning, måste man fråga sig vilken relevans denna föreställning om en programmatisk språkrevision egentligen har. Det finns alternativa förklaringar.

Den nuvarande fördelningen av obearbetade och bearbetade textvittnen skulle lika gärna kunna vara resultatet av en enda skrivares (den för oss obekante $\alpha 1$ -skrivaren) bearbetning av sin förlaga.⁶⁴ I så fall motsvaras faserna i själva verket av noder i stemmat och det som ger intryck av generell förändring har mer att göra med textuella relationer och tillgängliga förlagor än med ett medvetet program. Denna förklaring är mer inriktad på de skrivare som följer lagen om kopieringstvånget.

En annan förklaring fokuserar de skrivare som bejaktar möjligheten att själva ikläda sig rollen av kommunikatörer. Kan det vara så att variationen mer är ett resultat av själva mediet och dess förutsättningar än av det vi idag skulle kalla en medveten

⁶³ ”[S]ome deliberate operations have, indisputably, been undertaken on a substantial scale in the Old Swedish version of St. Birgitta’s Revelations” (Wollin 2003: 159).

⁶⁴ Detta innebär ett annat synsätt än det Elias Wessén gör sig till tolk för då han skriver ”Skillnaderna mellan α och $\alpha 1$ är alltför talrika och betydande, för att de skulle kunna föras på en avskrivares konto” (Wessén 1976: 47).

språkpolitik? Att reproducera en skriven förlaga påminner inte så litet om att återberätta en skriven text i muntlig form. Den som gör det inträder i en ny kommunikationssituation och kan därför inte endast återge det skrivna ord för ord. Det faller sig helt naturligt att lägga in förtydligande formord eller förstärkningar, att göra komplicerade sammanhang enklare och därför tydligare, alltså på ett ungefär samma typ av förändringar som sker i den birgittinska texttraditionen. Att en sådan variation är förhanden säger då mer om skrivarna som kommunikatörer än om att en viss textversion åtnjuter en särskild auktoritet. Låt oss för ett ögonblick återvända till Elias Wessén. Även Wessén uttalar sig om arten av överarbetning, men talar litet mer allmänt om ”den allmänna böjelse för bredd och ordrikedom” och ”pleonasm i framställningen” som tillhör ”en viss stilart, nämligen den homiletiska” (Wessén 1976: 49). Och det hela påminner faktiskt en hel del om de stilistiska och innehållsliga förändringar som kunnat beläggas i de senmedeltida predikosamlingarna på svenska. I det fallet handlar det om en typ av litteratur som emanerar ur en latinspråkig, delvis lärd tradition, men som gradvis undergår en anpassning i populariserande riktning. I den processen sker det en reduktion av de (innehållsliga) drag som representerar den teologiska traditionen men också ”en expansion av de drag som kan relateras till hur detta innehåll förmedlas till en lekmanpublik” (Andersson 1993: 125). Det finns andra exempel på liknande stilistisk variation, som till exempel avvikelser mellan de båda huvudhandskrifterna till Pentateuchparafrazen. Denna variation har förklarats omväxlande som skillnader mellan en manlig och en kvinnlig skrivare, som en anpassning till olika läsarkategorier eller som resultat av skilda produktions- och receptions villkor i olika så kallade *textual communities* (Wollin 2003: 163–168; Johansson 2010). Frågan om hur man skall betrakta liknande eller besläktade slag av textförändring i den norröna litteraturen har likaledes debatterats flitigt, vilket tydligt framgår av Lasse Mårtenssons kondenserade forskningsöversikt om just detta (Mårtensson 2013: 11–14), och är även central för många mer sociologiskt inriktade förnyare inom latinsk filologi. David d’Avray framhåller till exempel att medeltidsfilologerna nu i allmänhet som resultat av den senaste teoriutvecklingen är medvetna om den skapande kraften i skrivarinterventioner (”the creativity of scribal variations”), men att detta medvetande inte behöver innebära ett dödförklarande av den stemmatiska metoden (”it hardly invalidates error-based stemmatics”, d’Avray 2012: 66).⁶⁵

När det gäller *Birgittas uppenbarelser* kommer vi sannolikt att få betydligt större möjligheter att bedöma dessa frågor när hela handskriftsbeståndet gått igenom. Därför är också denna artikel medvetet resonerande och avser inte att presentera färdiga resultat. Tvivelsutan är det dock så att ett viktigt kännetecknen för den senmedeltida

65 Flera viktiga bidrag till teoribildningen om bland annat den medeltida skrivarens roll har publicerats under senare år; se till exempel Dverstorp 2010, Bäckvall 2013, Mårtensson 2013.

handskriftskulturen är att texter inte bara, eller kanske inte ens främst, sprids genom avskrift utan genom att användas som underlag för en ständigt pågående kommunikation och interaktion. Den främsta poängen med detta bidrag har varit att ge ytterligare emfas åt det faktum att den medeltida skrivaren i enlighet med de båda skrivarlagerarna kan uppträda både som avskrivare och kommunikatör, en insikt som i förlängningen gör det möjligt eller till och med nödvändigt att, där så är möjligt, kombinera iakttagelser om stilskillnader med en traditionell stemmatologisk analys.

LITTERATUR

- Ahlberg, Märta. 1942. *Presensparticipet i fornsvenskan. En syntaktisk studie*. Stockholm Studies in Scandinavian Philology, 3 (Lund: Blom).
- Andersson, Roger. 1993. *Postillor och predikan. En medeltida texttradition i filologisk och funktionell belysning*. Runica et Mediaevalia. Scripta minora, 1 (Stockholm: Sällskapet Runica et Mediaevalia).
- Andersson, Roger (utg.). 2014. *Heliga Birgittas texter på fornsvenska. Birgittas uppenbarelser*. Bok 1. Runica et Mediaevalia. Editiones, 6 (Stockholm: Sällskapet Runica et Mediaevalia).
- Austin, John Langshaw. 1962. *How to Do Things with Words*. The William James Lectures, 1955 (London: [s.n.]).
- D'Avray, David. 2012. 'Contamination, Stemmatics and the Editing of Medieval Latin Texts', i Alessandra Bucossi & Erika Kihlman (red.). *Ars Edendi. Lecture Series. Volume II*. Studia Latina Stockholmensia, 58 (Stockholm: Stockholms universitet), s. 63–82.
- Bäckvall, Maja. 2013. *Skriva fel och läsa rätt? Eddiska dikter i Uppsalaeddian ur ett avsändar- och mottagarperspektiv*. Nordiska texter och undersökningar, 13 (Uppsala: Institutionen för nordiska språk).
- Carlquist, Jonas. 1997. 'Birgittuppenbarelserna i Cod. Holm. A 54. Deras användning och deras ställning i texttraditionen', i Patrik Åström (red.). *Studier i svensk språkhistoria 4. Förhandlingar vid Fjärde sammankomsten för svenska språkets historia Stockholm 1–3 november 1995* (Stockholm: Institutionen för nordiska språk), s. 35–44.
- Carlquist, Jonas. 2007. *Vadstenasystrarnas textvärld. Studier i systrarnas skrifbrukskompetens, lärdom och textförståelse*. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet, Serie 1. Svenska skrifter, 89 (Uppsala: Swedish Science Press).
- Dverstorp, Nils. 2010. 'Från förlaga till avskrift. Om avskrivning av text under medeltiden', i Maj Reinhammar m. fl. (red.). *Studier i svenska språkets historia 11. Förhandlingar vid Elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi, CXIII (Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur), s. 119–126.
- Dverstorp, Nils. 2013. 'Evidence for Commercial Book Production in Vadstena Abbey?', i Claes Gejrot, Mia Åkestam & Roger Andersson (red.). *The Birgittine Experience. Papers from the Birgitta Conference in Stockholm 2011* (Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien), s. 323–331.
- Fairclough, Norman. 1992. *Discourse and Social Change* (Cambridge: Polity).
- Foucault, Michel. 1971. *L'ordre du discours. Leçon inaugurale au Collège de France prononcée le 2 décembre 1970* (Paris: Gallimard).
- Johansson, Karl G. 2010. 'The Birgittines and the Bible. On the Use of the Pentateuch Paraphrase at Vadstena Abbey', i Claes Gejrot, Sara Risberg & Mia Åkestam (red.). *Saint Birgitta, Syon and Vadstena. Papers from a Symposium in Stockholm 4–6 October 2007* (Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien), s. 188–199.
- Lindell, Inger (utg.). 2000. *Heliga Birgittas uppenbarelser. Bok 7 efter Cod. Ups. C 61. Diplomatarisk utgåva med kommenterande inledning*. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet, Serie 1. Svenska skrifter, 84 (Uppsala: Swedish Science Press).

- Mårtensson, Lasse. 2013. *Den fristående redaktionen av Karls þáttr vesæla. Undersökning, utgåva och översättning*. Runic et Mediævalia. Editiones, 5 (Stockholm: Sällskapet Runica et Mediævalia).
- Undhagen, Carl-Gustaf (utg.). 1978. *Sancta Birgitta. Revelaciones. Book 1 with Magister Mathias' Prologue*. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet, Serie 2. Latinska skrifter, 7.1 (Uppsala: Almqvist & Wiksell).
- Wessén, Elias. 1976. *Svensk medeltid. III. De fornsvenska handskrifterna av Heliga Birgittas Uppenbarelser* (Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien).
- Wollin, Lars. 1991. 'Två språk och flera skikt. Uppenbarelsernas texttradition', i Tore Nyberg (red.). *Birgitta. Hendes værk og hendes klostre i Norden* (Odense: Odense Universitetsforlag), s. 407–434.
- Wollin, Lars. 1992a. 'Herr abboten och hans bröder. Ett censurfall i Vadstena – med filologiska implikationer', *Språk och stil. Tidskrift för svensk språkforskning*. Ny följd, 2, s. 113–146.
- Wollin, Lars. 1992b. 'Recentior, non deterior. Tankar kring en ny fornsvensk Birgittautgåva', *Arkiv för nordisk filologi*, 107, s. 206–229.
- Wollin, Lars 2003. 'Swedish and Swedish. On the Origin of Diglossia and Social Variation in the Swedish Language', i Kurt Braunmüller & Gisella Ferraresi (red.). *Aspects of Multilingualism in European Language History*. Hamburg Studies on Multilingualism, 2 (Amsterdam: Benjamins), s. 145–171.